

Adam Bartosz

Wydawnictwa o tematyce romskiej 2017

Sporą stertę publikacji przyniósł ten rok. Po tytułach, okładkach, objętości spodziewać się można wartościowych opracowań. I tak, w istocie, przedstawia się naukowy dorobek tego roku w tematyce romskiej. Okraszony kilkoma drobiazgami, równie interesującymi, acz nie tak wielkiej wagi.

Był to rok wystaw o tematyce romskiej, więc – choć może towarzyszące wystawom publikacje nie zawierają szczególnie odkrywczych treści – od prezentacji tych wystaw zacznę.

Po interesujących eksperymentach wystawienniczych o charakterze prezentacji artystycznej, zainicjowanych przez Monikę Weychert-Waluszko¹ oraz dwójkę: Katarzynę Roj i Joannę Synowiec², muzealnicy z dwóch poważnych muzeów etnograficznych – w Poznaniu i we Wrocławiu – poważyli się na prezentację romskiej historii i kultury w zakresie bardzo szerokim. Pierwszy był Poznań. Kuratorem wystawy *Romowie≠Cyganie*, a zarazem pomysłodawcą, był kustosz muzealny Witold Przewoźny. Zaś eksponowane zbiory pochodziły w przeważającej większości z romskiej kolekcji Muzeum Etnograficznego w Tarnowie. Wystawie towarzyszył katalog, pięknie ilustrowany zdjęciami eksponatów oraz fotografiami z życia Romów w Polsce i innych krajach. Teksty do katalogu przygotowali: Witold Przewoźny (*Romowie≠Cyganie*), Adam Bartosz (*Romowie w Polsce*), Natalia Gancarz (*O współczesnych Romach i typach romskich przywódców*), Zbigniew Pakuła (*Zagłada Romów w Lesie Rzuchowskim*)³.

Później otwarto wystawę *Pe Drom Baro... Na wielkiej drodze. Od Cyganów do Romów*, która prezentowana była we wrocławskim Muzeum Etnograficznym.

¹ *Domy srebrne jak namioty*, kurator wystawy Monika Weychert-Waluszko, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 15 października–15 grudnia 2013, zob. Monika Weychert-Waluszko (red.), *Romano kher. O romskiej sztuce, estetyce i doświadczeniu*, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2013; Muzeum Współczesne, Wrocław 14 lutego–25 maja 2014.

² *Tajsa – Wczoraj i jutro brzmi tak samo*, kuratorki wystawy Katarzyna Roj i Joanna Synowiec, BWA Tarnów, 8 kwietnia–24 maja 2014, zob. Katarzyna Roj i Joanna Synowiec (red.), *Tajsa* (Katalog wystawy), BWA Tarnów, Tarnów 2014.

³ Witold Przewoźny (red.), *Romowie≠Cyganie*, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2017, ss. 111, ISBN 978-83-64080-37-1.

Składały się na nią zbiory dwóch kolekcjonerów – Andrzeja Grzymały-Każłowskiego i Pawła Lechowskiego, przy czym ten pierwszy użyczył na wystawę dwa wozy cygańskie ze swej kolekcji. Również tej wystawie towarzyszyła bardzo bogato ilustrowana publikacja w języku polskim i angielskim. Ilustracje pochodziły ze zbiorów obu kolekcjonerów, a ponadto były zdjęciami przedmiotów z ich zbiorów. Teksty publikacji przygotowali: Elżbieta Berendt (*Przedmowa*), Adam Bartosz (*Temat cygański w polskich muzeach*), Andrzej Grzymała-Każłowski (*Kolekcja Muzeum Kultury Romów w Warszawie*)⁴.

Kolejna prezentowana publikacja jest pokłosiem konferencji zorganizowanej w Gdańsku przez Nadbałtyckie Centrum Kultury. Centrum to od 2005 roku organizuje *Festiwale Kultur Świata „Okno na świat”*. Jednym z komponentów *Festiwalu* są *Spotkania ze światem* – projekt realizowany przez Bronisławę (Bronkę) Dejnę. Dziewiąta edycja *Spotkań ze światem* odbyła się w dniach 26–29 października 2015 roku. Tytuł tej edycji *Spotkań... brzmiał Światy Cyganów. Problemy Romów*. W konferencji wzięło udział blisko trzydziestu naukowców, artystów, aktywistów romskich, dziennikarzy, osób zainteresowanych romską tematyką itp. Konferencji, podzielonej na kilka wątków tematycznych, towarzyszyły wystawy i koncerty. Materiały zaprezentowane w czasie trzydniowych spotkań zostały opublikowane w imponującym dziele, o tym samym tytule co konferencja. Redaktorzy publikacji podzielili materiał na dwie części. W pierwszej, zatytułowanej *Romowie w refleksji naukowej i dialogu społecznym*, pomieścili teksty wystąpienia 18 autorów oraz zapis dyskusji po każdym z 4 segmentów tematycznych. W drugiej części – *Romowie i sztuka* – znalazły się materiały ze spotkań z twórcami dzieł o romskiej tematyce: Edwardem Dębickim, Lidią Ostałowską, Angeliką Kuźniak, Andrzejem Polakowskim, Piotrem Wójcikiem i Adamem Lachem. Książka zaopatrzona jest w bogaty spis literatury (*Literatura do studiowania tematyki romskiej*), notki o autorach oraz fotograficzną dokumentację projektu i jego program. Gdańska konferencja była doskonale zorganizowanym projektem, jednym z ciekawszych wydarzeń w naszym romologicznym środowisku w ciągu ostatnich lat⁵.

Drugą zbiorową pracą, wydaną w 2017 roku, jest również zbiór tekstów po-konferencyjnych w międzynarodowej obsadzie autorskiej. Konferencja *Beyond the Roma Holocaust: From Resistance to Mobilisation*, odbyła się na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie, w październiku 2016 roku. Pomysłodawcą konferencji był ówczesny ambasador Austrii w Polsce Thomas M. Buchsbaum, a organizacją i koordynacją naukową konferencji zajmował się Sławomir Kaprański. Or-

⁴ Urszula Bednarz (red.), *Pe Drom Baro... Na wielkiej drodze. Od Cyganów do Romów*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2017, ss. 111, ISBN 978-83-65563-21-7.

⁵ Cezary Obracht-Prondzyński, Bronisława Dejna (red.), *Światy Cyganów. Problemy Romów*, Nadbałtyckie Centrum Kultury, Gdańsk 2017, ss. 575 + il, ISBN 978-83-938309-8-5.

ganizatorami zaś byli: Ambasada Austrii w Warszawie i Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie. Publikacja pokonferencyjna jest angielskojęzyczna. Jej zawartość podzielono na dwie części: *W cieniu ludobójstwa – sytuacja społeczności romskich w czasie po Holokauście* oraz *Polityczna mobilizacja Romów. Pamięć i tożsamość*⁶.

Pokłosem kolejnej konferencji, zorganizowanej w czerwcu 2016 roku a poświęconej wizerunkowi Romów w literaturze, historii i sztuce, jest publikacja pod redakcją Grażyny Pawlak i Anny Sobieskiej. Konferencja została zorganizowana przez Zespół Komparatystyki Literackiej i Badań Imagologicznych Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk we współpracy z Instytutem Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytutem Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holocaustu przy Związku Romów Polskich. Publikacja zawiera teksty wystąpień dziesięciorga autorów: Katarzyny Oklińskiej, Grażyny Pawlak, Małgorzaty Kucharskiej, Magdaleny Rudkowskiej, Anny G. Piotrowskiej, Eweliny Chodakowskiej, Marii Szostak, Aleksandry Zielińskiej, Moniki Weychert-Waluszko i Tomasza Kopera⁷.

Ważną publikacją, podsumowującą dotychczasową wiedzę na temat życia i twórczości Bronisławy Wajs-Papuszy, jest zbiór tekstów pod redakcją Dariusza A. Rymara, dyrektora Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim. Najważniejszym tekstem jest niewątpliwie artykuł redaktora publikacji, w którym D.A. Rymar ostatecznie wyjaśnia datę i miejsce urodzenia poetki. Według odnalezionych w archiwum dokumentów, Papusza urodziła się we wsi Sitaniec (gm. Zamość) 17 sierpnia 1908 roku. Pozostałe teksty zgrupowano w rozdziałach: *Recepcja badawcza i krytyczna, Spuścizna poetki w zasobach bibliotek, Spotkania z Papuszą – wspomnienia, fascynacje, inspiracje*. Książka jest bogato ilustrowana dokumentami, zdjęciami plakatów, wycinków prasowych, okładek tomików poetycznych Papuszy i innymi⁸.

Ukazała się pierwsza w Polsce cygańska książka kucharska. Magdalena Kwiecińska i Monika Szewczyk zebrały cygańskie przepisy kulinarne z terenów Polski, Słowacji i Rumunii.

Kwiecińska jest antropologiem, Szewczyk – to Romka po studiach romologicznych w Krakowie, ona też dokonała przekładu tekstów na język romski. Obie kobiety stworzyły wspólnie zespół, wspomagany przez etnologa Pawła Lechowskiego. Zespół ten odwiedził wiele rodzin romskich, przeprowadził liczne

⁶ Thomas M. Buchsbaum, Sławomir Kaprański (red.), *Beyond the Roma Holocaust. From Resistance to Mobilisation*, TAIWPN UNIVERSITAS, Kraków 2017, ss. 286, ISBN 978-83-242-3157-7.

⁷ Grażyna Pawlak, Anna Sobieska (red.), *Wielka wędrówka – wielki postój, Wizerunki Romów w literaturze, historii, sztuce*, Instytut badań Literackich PAN 2017, ss. 236, ISBN 978-83-65832-22-1.

⁸ Dariusz A. Rymar (red.), *Bronisława Wajs-Papusza (1908–1987) – biografia i dziedzictwo*, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2017, ss. 304, ISBN 978-83-942955-5-4.

rozmowy, uczestniczył prezentacji i przygotowaniu romskich potraw. Część potraw (pieczenie kury w glinie) eksperymentalnie przygotowano w obozowisku organizowanego przez tarnowskie Muzeum Etnograficzne – Międzynarodowego Taboru Pamięci Romów w 2017 roku. Cygańska/Romska książka kucharska jest bardzo bogato ilustrowana zarówno postaciami osób, które dostarczyły przepisów, jak też barwnymi zdjęciami gotowych już potraw⁹.

Andrzej Sochaj, pracownik Związku Romów Polskich, jest autorem dwóch, zupełnie odmiennych tematycznie, publikacji. Pierwsza to – *Romski modlitewnik i śpiewnik*. Na ponad 170 stronach Autor umieścił różnorodne modlitwy i pieśni, które wedle niego mogą służyć katechizacji Romów. Niektóre teksty, także wstęp, są tłumaczone na język romski przez Monikę Szewczyk. Kilka modlitw i pieśni w tym języku Autor skopiował z wydawanego w latach 80. ub. wieku przez jezuitę Edwarda Wesołka, pisemka dla Romów „Deveł Sarengro Dad”¹⁰. Druga publikacja jest zbiorem bardzo różnorodnych materiałów na temat niemieckiego obozu zagłady w Kulmhoff (Chełmno nad Nerem)¹¹.

Fundacja na Rzecz Kultury „Walizka” oraz Wydawnictwo Muchomor są wydawcami rozmówek romsko-polskich, ilustrowanych sympatycznymi rysunkami romskich dzieci. Pomysłodawcą i realizatorem projektu oraz redaktorką książeczki jest szefowa Fundacji, Elżbieta Sarnecka. Od strony językowej teksty przygotowali Marta Siwak i Rajmund Siwak. Niestety, niewystarczająca znajomość języka – a zwłaszcza pisowni – zaowocowała błędami, nie tylko gramatycznymi i ortograficznymi, ale też popełnionymi przy składaniu tekstu do druku¹².

Rok koguta, to tłumaczona z czeskiego książka o problemach wychowawczych, jakie Autorka przeżywa z adoptowanymi romskimi chłopcami. Oto fragment recenzji książki, umieszczonej w Internecie:

Rok Koguta jest książką wstrząsającą, zasysającą. Tereza Boučková opisuje losy czeskiej rodziny wychowującej troje dzieci (najstarsi dwaj synowie są adoptowani), a ściślej mówiąc absolutny rozpad rodziny, który obserwujemy od pierwszych zdań. Narratorka wprowadza nas w świat swojego kryzysu, antydepresantów, zamykania na klucz pokoju z wartościowymi przedmiotami (kradnie je najstarszy), odbierania telefonów od kuratorów i wychowawców, jeżdżenia na spotkania

⁹ Magdalen Kwiecińska, Monika Szewczyk, *Prosto z garnka. Tradycje kulinarne Romów*, Fundacja Dobra Wola i Fundacja Sztuki Jaw Dikh, Kraków 2017, ss. 160, ISBN 978-83-943998-4-9.

¹⁰ Andrzej Sochaj, *Romski modlitewnik i śpiewnik*, Związek Romów Polskich, Szczecinek 2017, ss. 176, ISBN 978-83-933600-3-1.

¹¹ Andrzej Sochaj, *Zagłada Romów i Sinti w byłym pierwszym niemieckim nazistowskim obozie zagłady Kulmhoff w Chełmnie nad Nerem w czasie II wojny światowej (1941–1945)*, Związek Romów Polskich, Szczecinek 2017, ss. 104, ISBN 973-83-933600-7-9.

¹² *Kham znaczy słońce. Dziecięce rozmówki romsko-polskie*, Elżbieta Sarnecka (red.), konsultacja merytoryczna i językowa Marta Siwak, Rajmund Siwak, Fundacja na rzecz Kultury „Walizka”, Wydawnictwo Muchomor, bez. m. wydania, ss. 48, ISBN 978-83-65650-15-3.

i rozprawy, przewlekłego egzystowania w kryzysie wychowawczym, patrzenia na stopniowe pogrążanie się przybranych dzieci w bezdomności, narkotykach, wyrokach, wreszcie w świat pokojów, w których podpisuje się dokumenty umożliwiające wydziedziczenie synów.

We fragmencie książki Autorka pisze:

Przecież nie możemy wiecznie zamykać każdego pomieszczenia, chować rzeczy, kurczowo ścisnąć portfela pod pachą, nie możemy ciągle się zastanawiać, co nam dzisiaj zginie, a przede wszystkim nie możemy wciąż na nowo uświadamiać sobie, że chłopak, którego przyjeśliśmy do siebie jako jedenastomiesięczne dziecko, przy każdej okazji nas okrada, a potem je z nami przy wspólnym stole. Tak się nie da funkcjonować. Nigdzie, a już na pewno nie w domu. Nie możemy akceptować modelu życia, do którego zmusza nas Lukás, tylko dlatego, że tacy są wszyscy Romowie.

Nie chcę, żeby mój syn był taki.

Nigdy się z tym nie pogodzę.

Bardzo trudna, gorzka, bardzo prawdziwa – prawda o romskim świecie¹³.

Kolejna książeczka, to dla odmiany barwna opowiadka dla dzieci (ładne ilustracje Alicji Groszek). Barwna „jak barwne jest życie Cyganów” chciałoby się powiedzieć za intencją Autorki. To bardzo stereotypowe spojrzenie na Cyganów: las, ognisko, wozy, koniki, i – Cyganeczka, leśne dziecko, nie znające liter, ale pragnące je poznać, głaskające dziką sarenkę. I dziewczynka z miasta: nie lubi szkoły, boi się lasu, nie rozumie przyrody... I spotkanie tych obu światów. I poznanie się, i pokochanie, zrozumienie wzajemne. Opis zamieszczony na stronie wydawcy: *Pewnego dnia Marysia spotyka Lalkę, która wraz z taborem cygańskim przyjeżdża do wioski. Całym światem Lalki jest las, ale ma też skryte marzenie, pragnie nauczyć się czytać i pisać, bo – jak mówi – słowa mieszkają w jej duszy.* Infantylna dydaktyka z czasów Krasnoludków i sierotki Marysi. Wydanie II¹⁴.

Ostatnia omawiana pozycja, to zbiór relacji/opowieści Romów z otoczenia znanej w tej społeczności bohaterkiej Romki Alfredy Nońci Markowskiej, ratującej w czasie okupacji niemieckiej romskie i żydowskie dzieci. Relacje te Autorka publikacji zapisała w wersji polskiej, po czym dwoje młodych Romów (Alina Markowska i Robert Patryk Doliński) przełożyło teksty na znany im dialekt romski. Oczywiście, dla dokumentacji języka romskiego – zwłaszcza przytoczone wy-

¹³ Tereza Boučková, *Rok koguta*, przekład Olga Czernikow, Wydawnictwo Afera, Wrocław 2017, ss. 368, ISBN 978-83-941695-5-8.

¹⁴ Wioletta Piasecka, *Mała Cyganeczka*, Wydawnictwo Niko, 2017, ss. 56, ISBN 978-83-939073-0-4; wyd. I, (ilustracje Andrzej Wróblewski) Wydawnictwo Baśniowe Krystyna Kielich, Olsztyn 2014, ss. 56, ISBN 978-83-939073-0-4, zob. rec. Lidii Ostasłowskiej, *Mała Cyganeczka*, „Gazeta Wyborcza”, „Duży Format”, czwartek 4 grudnia 2014, s. 28.

powiedzi autorów – ludzi starszych, o wiele ciekawszym byłoby opublikowanie tekstów w oryginale, w wersji, w jakiej te osoby opowiedziałyby – gdyby dać im szansę wypowiedzi we własnym języku. Ten przekład romski jest kolejnym przykładem braku znajomości zasad translatacji oraz przykrym dokumentem daleko zaawansowanego procesu polonizacji romskiego języka. Przykład (str. 36, wytłuszczeniem polonizmy): *Peretka sprubindziafarszo – łacho, ale brakinełond, trzeba te dodeł... Peretka sprytniekeretplacuszki pe pierogi inačuwełfarszo a potemłenskleineł. Zanim Nońcia i Geniakerenys po jekto Peretka już skleinełystryn*¹⁵.

¹⁵ Halina Elżbieta Daszkiewicz, *Na dzia doj, Romnije/Nie idź tam, Cyganecko*, Związek Romów Polskich, Gorzów Wielkopolski 2017, ss. 62, ISBN 978-83-62048-43-4.